

DOI 10.4467/2543733XSSB.22.007.16709

MAGDALENA ICKIEWICZ-SAWICKA
Wydział Inżynierii Zarządzania
Politechniki Białostockiej

**DEMOKRATYCZNE RZĄDY PRAWA *VERSUS*
KLANOWO-PLEMIENNE PRAWO ZWYCZAJOWE –
BAŁKAŃSKIE ODNIESIENIA NA PRZYKŁADZIE
ALBANII I KOSOWA
(WPROWADZENIE DO DALSZYCH ANALIZ)**

**Democratic Rule of Law Versus Clan-Tribal Custom Law –
Balkan References on the Example
of Albania and Kosovo
(Introduction to Further Analyses)**

Summary

Statutory law based on the philosophy and doctrine of Roman law is the basic principle of organization, management and functioning of modern state bodies, assuming the form of a democratic state ruled by law. At the same time, the alternative (already existing in antiquity) organization of social life was primeval communities, the identity of which was shaped and sustained by clan-tribal rules of a hierarchically shaped community. The text consists of four parts. The first one presents the concept of the democratic rule of law (basic assumptions). The second part contains considerations on tribalism and neotribalism, i.e. a return to the idea of clan-tribal communities. The third part, in turn, was devoted to discussing the Albanian tribes being an example of clan-tribal culture in southern Europe, along with empirical research. The last part presents information on Kanunu, Besa, Gjakmarji – the basic concepts of Albanian customary law. The text includes an introduction and ending as well as relevant literature on the subject.

Keywords: clan-tribal culture, democratic rule of law, tribalism, neotribalism, Albanian tribes, common law rules.

Słowa kluczowe: kultura klanowo-plemienna, demokratyczne państwo prawa, trybalizm, neotrybalizm, plemiona albańskie, reguły prawa zwyczajowego.

Wstęp

Filozofia i doktryna prawa stanowionego, które wywodzi się z prawa rzymskiego, jest podstawową zasadą organizacji, zarządzania i funkcjonowania współczesnych organizmów państwowych, przybierającą postać demokratycznego państwa prawnego. Natomiast alternatywną (istniejącą już w starożytności) organizacją życia społecznego były pierwotne społeczności, których tożsamość kształtowała i podtrzymywała klanowo-plemienna organizacja życia społecznego. Historycznie rzecz biorąc, kultura klanowa czy wręcz więzy krwi, ziemi, rasy czy miejsca pochodzenia były podstawą funkcjonowania monumentalnych cywilizacji świata przedindustrialnego, począwszy od Babilonu poprzez Egipt, państwo Majów i Azteków, w których żaden z mieszkańców monarchii, teokracji czy autokracji nie cieszył się niezbywalnymi prawami obywatelskimi.

Nie zawierały takich zapisów także następujące zbiory przepisów prawnych: kodeks Hammurabiego (1750 p.n.e.) oraz edykty Dariusza (400 p.n.e.) – stanowiły one jedynie wyraz woli władcy, zaś fundamentem funkcjonowania owych społeczeństw były właśnie struktury plemienne. Imperia powstawały, podbijały inne terytoria, wchłaniały lokalnych władców, ale zawsze w ich organizacji prawnej nie było elementów znamienych dla państwa obywatelskiego, konsensualnego. Idea obywatelskości pojawiła się dopiero w Atenach w starożytnej Grecji, która wcześniej funkcjonowała jako wspólnota plemienna powstała na kanwie wielkich rodzinnych klanów. W demokracji została ona przekształcona w nowoczesną organizację geograficzno-polityczną, której podstawą funkcjonowania był etos obywatelski łączący wszystkich mieszkańców, wymagający nowych obywatelskich postaw, nowego uczestnictwa w życiu społeczności, władza zaś musiała się podporządkować regułom ustanowionego prawa.

Obecnie zaś, w wyniku zmieniającego się porządku światowego (doświadczenia pandemiczne oraz wojna w Ukrainie), można zaobserwować swoisty powrót reguł plemiennych (retribalizacja), obejmujących koncepcje, które krytykowali już historycy hellenistyczni, tacy jak Herodot i Tukidydes, twierdząc, że powrót do plemienności stanowi największe zagrożenie dla istnienia cywilizacji opartej na regułach obywatelskości. Tukidydes zaś zwracał uwagę, że przed powstaniem państwa-miasta ludzkie plemiona rzadko przywiązywały się do miejsca, czego skutkiem były liczne migracje, wojny i rozpad więzi społecznych. Takie tendencje można zaobserwować także współcześnie.

Swoisty trybalizm (sens tego terminu rozwijam w dalszej części artykułu) przenika obecnie społeczeństwa kultury zachodnioeuropejskiej, tworząc kulturową hybrydę, łączącą tradycyjny system organizacji życia społecznego z systemem nowoczesnym, jak choćby plemienne zwyczaje na Sycylii (omerta, vendetta), Sardynii, Korsyce czy na Bałkanach Zachodnich: w Albanii, Kosowie i Czarnogórze. Funkcjonujący na tych terenach – wprawdzie w szczątkowej formie i głównie w górach, np. w miejscowości Gjirokastër – system społeczny i prawny istnieje równoległe z oficjalnym (stanowionym na podstawie rządów prawa) systemem organizacji życia społecznego.

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie dychotomii pomiędzy ideą demokratycznych rządów prawa a klanowo-plemiennym prawem zwyczajowym, kultywowanym w niektórych częściach Europy Południowej, na przykładzie Albanii i Kosowa. W artykule podjęto próbę odpowiedzi na następujące pytania: Czy na terenie Albanii i Kosowa pielęgnowane są zwyczaje klanowo-plemienne? Jak współcześnie definiuje się pojęcie trybalizmu i neotrybalizmu?

1. Demokratyczne rządy prawa – podstawowe założenia

Konstrukcja i idea demokratycznego państwa prawa stanowi wzór funkcjonowania wspólnoty narodowej zorganizowanej jako nowożytny organizm państwowy. Podstawowym, fundamentalnym założeniem tego rodzaju ustroju jest monteskiuszowski trójpodział władzy (ustawodawcza, wykonawcza i sądownicza)¹ oraz przestrzeganie praw i swobód obywatelskich, a także zasada pluralizmu. W tego rodzaju społeczeństwach szacunek i równe traktowanie oznacza poszanowanie odmiennych sposobów życia jednostek, chronionych przez wzorowane na liberalnych prawa i wolności obywatelskie².

Zasady te były do tej pory niekwestionowane i akceptowane przez większość światowej opinii publicznej, ukształtowanej przez system Organizacji Narodów Zjednoczonych. Obecnie jednak obserwuje się pewien zwrot ku pierwotnym wspólnotom klanowo-plemiennym, które nawiązują do kategorii myślowych świata antycznego, określonych jako:

- a) *lex* (prawo pozytywne) *versus ius* (prawo naturalne, pełni rolę walidacyjną),
- b) świat natury *versus* świat wartości: odmienne ich istnienie i różne sposoby poznania,
- c) prawo natury konstytuujące naturalny porządek ludzkich celów,
- d) prawo pozytywne/stanowione konstytuujące porządek konwencjonalny,
- e) prawo boskie, naturalne i pozytywne³.

Powyższe kategorie, zaczerpnięte z dawnych epok, wracają, są poddawane rewitalizacji i oryginalnej interpretacji, czego skutkiem jest powstanie i rozwój neotrybalizmu.

2. Trybalizm i neotrybalizm – powrót do idei społeczności klanowo-plemiennych

Pojęcie *trybalizm* pochodzi bezpośrednio z języka łacińskiego i dosłownie oznacza *plemię* lub szerzej *plemienność*. Fundamentem idei trybalizmu jest pokrewieństwo bądź podobieństwo związane ze sposobem bycia, z poglądami czy systemami wartości. Dla trybalizmu charakterystyczne są postawy, w których korzyści plemienne, kastowe i wspólnotę uznawanych wartości przedkłada się nad interesy narodowe i osobiste⁴.

Trybalizm określa zasadę podtrzymywania podziałów i odrębności grup istniejących przed powstaniem narodów, funkcjonujących na podstawie identyfikacji plemiennej, etnicznej, która kieruje się zasadą „genetycznej” lojalności, gwarantującej przetrwanie plemien-

¹ Trójpodział władzy – koncepcja organizacji państwa wyłożona przez Monteskiusza w jego dziele *O duchu praw*, wydanym po raz pierwszy w Genewie w roku 1748. Jest to jedno z podstawowych dzieł oświecenia, a podany w nim model trójpodziału władzy na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą stanowi obecnie podstawę ustroju większości państw demokratycznych i najbardziej rozpowszechniony system sprawowania rządów. Podział ten umożliwia prawidłowe funkcjonowanie demokratycznego państwa, ponieważ poszczególne organy wzajemnie się kontrolują, ale też wspierają. Zob. I.N. Shklar, *Montesquieu. Past Masters Series*, Oxford University Press, Oxford 1987, s. 79.

² *Państwo demokratyczne a państwo prawne*, <https://prawo.uwb.edu.pl/uploads/documents/panstwo-demokratyczne-a-panstwo-prawne.pdf?t=1610254386>, dostęp: 10.09.2021.

³ *Ibidem*.

⁴ Zob. M. Baczarow, A. Suliborski, *Kompendium wiedzy o geografii politycznej i geopolityce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.

ne⁵. Zjawisko to przybiera na sile w sytuacjach zagrożenia, izolacjonizmu, przebywania danej grupy we wrogim otoczeniu. To z kolei generuje jeszcze większą konsolidację grupy, łącznie z powstaniem odpowiednich instytucjonalnych środków zabezpieczających. W związku z tym trybalizm obserwuje się nie tylko w luźno zorganizowanych społecznościach, ale także w grupach zmarginalizowanych, istniejących w wysoko uprzemysłowionych bogatych państwach cywilizacji zachodnioeuropejskiej. Trybalizm wywołuje dyskusję na temat tzw. dylematu tożsamości, powstającego w wyniku integracji z określonymi grupami, zazwyczaj zamkniętymi i nastawionymi konfrontacyjnie wobec innych zbiorowości. Ponadto trybalizm łączy się z procesami wykluczenia, a nawet samowykluczenia. Może być rezultatem narastania podziałów w wyniku dywersyfikacji postaw społecznych, spowodowanej czynnikami socjalnymi, bądź też stanowić konsekwencję powrotu do korzeni przez odradzanie się wcześniejszych podziałów „plemiennych”⁶.

Wszelkie plemiona charakteryzują się z jednej strony wspólnotową łącznością, podkreślającą więzi pod postacią braterstwa, z drugiej zaś te same plemiona potrafią wszczynać i niebывale długo kontynuować tzw. wojny plemienne (często mające niezwykle okrutny przebieg). Niekiedy walki te przybierają symboliczne formy, opierające się na rywalizacji w obrębie zwyczajów i obrzędów, niemniej jednak praktycznie zawsze u ich podstawy leży wszechobecna agresja. Prawidłowość tę potwierdza Konrad Lorentz w książce pt. *Tak zwane zło (Das sogenannte Böse. Zur Naturgeschichte der Aggression)*⁷, wspomina też o niej Donald Atwell Zoll w eseju *Przemoc i społeczeństwo cywilizowane (Violence and the Civilized Society)*. Owa wszechogarniająca agresja buduje błędne przeświadczenie, że kultury plemienne mogą być „dynamiczne” czy też „postępowe”, lecz efekt ten jest jedynie wynikiem typowej dla tego rodzaju społeczeństw młodości (świeżości). Dlatego też ich przedstawiciele mogą tworzyć tzw. demokrację plemienną, opartą na własnych wypracowanych technikach sprawowania władzy. To z kolei prowadzi do wniosku, że współczesne postmodernistyczne społeczeństwa w swoim funkcjonowaniu niejako cofają się w rozwoju cywilizacyjnym i „powracają” do epoki plemiennej, wchodząc, jak słusznie zauważa francuski socjolog Michel Maffesoli, w epokę „nowego trybalizmu”. Na gruncie tego paradygmatu podaje on niezwykle interesującą analizę współczesnego odradzania się wspólnotowości plemiennej⁸. Wprawdzie ten swoisty neotrybalizm dotyczy czasów obecnych i jest zauważalny w kontekście gwałtownych zmian organizacji życia społecznego, jednak w istocie rzeczy prowadzi do renesansu kultur przedpaństwowych, przedrepublikańskich, w końcu przedobywatelskich. Neotrybalizm jawnie zaprzecza rzymskiemu legalizmowi, który zawiera się w następującym aforyzmie: Niech prawo stanie się zadość, choć upadną niebiosy (*Let justice be done, THOUGH the heavens may fall*), co oznacza cenienie legalistycznych form prawa ponad religię. Owa rzymska paremia znakomicie oddaje odrodzenie się w okresie oświecenia legalistycznych podstaw funkcjonowania życia społecznego.

Trybalizm (czy precyzyjniej neotrybalizm) jest zatem spontaniczną odpowiedzią na klęskę nowoczesności jako projektu budowy doskonale racjonalnego społeczeństwa i ucieczką przed związaną z wciąż mającą miejsce dominacją nowoczesnych instytu-

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ Zob. K. Lorentz, *Tak zwane zło*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.

⁸ Zob. M. Maffesoli, *Czas plemion. Schyłek indywidualizmu w społeczeństwach ponowoczesnych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

cji⁹. Neoplemiona zaś imitują te istniejące od prawieków pierwotne organizmy społeczne, a zatem są to niewielkie, ale bardzo skonsolidowane grupy, wyjątkowo szczelnie zamknięte, stroniące od innych, a nawet paradoksalnie od samych siebie. Różnią się one od archaicznych plemion swego rodzaju nietrwałością więzi; ten współczesny klan można porzucić lub przyłączyć się do innego, a także funkcjonować w kilku klanach jednocześnie. Członkostwo w owych klanach opiera się nie na więzach krwi i powinowactwa, jak w tradycyjnych grupach tego rodzaju, ale na podobieństwie odczuwanych emocji czy ocen estetycznych, co wytwarza w kolei nową formę etyki.

Istota i struktura historycznie ukształtowanej kultury klanowo-plemiennej bezpośrednio przekłada się na organizację analizowanych powyżej neoplemion. Niemniej choć ich podstawy oraz swoisty system architektury życia społecznego zostały stworzone w przeszłości, to owe praktyki obserwuje się do dziś. Na Bałkanach Zachodnich kultura klanowo-plemienna funkcjonuje zasadniczo na górskich terytoriach Albanii (Senica, Laskovik), Kosowa (Kacanic) i Czarnogóry (Ulcinj). Zatem w Europie prawo zwyczajowe (plemienne) w szcztąkowej formie przetrwało do tej pory pod postacią bałkańskich wspólnot klanowo-plemiennych.

3. Plemiona albańskie jako przykład kultury klanowo-plemiennej

Na przestrzeni dziejów albańskie plemiona (alb. *Fis Shqiptare*) utworzyły wyjątkowy w swoim rodzaju system organizacji społecznej mającej za podstawę kult przodków, który przetrwał praktycznie w niezmienionej formie do czasów współczesnych, głównie na obszarze Albanii. Znamienna dla tego porządku jest wspólnota kultury organizacyjnej; jego fundamenty są oparte na więzach krwi (pokrewieństwa), które tworzą plemię, paternalizm¹⁰ oraz odczuwaniu więzi społecznej z zasadniczo dość wąskim kręgiem osób. Kluczowe w tej strukturze są pojęcia *fis* (plemień, klan) oraz pokrewieństwo. Termin *fis* jest centralną koncepcją albańskiej struktury plemiennej. *Fis* to społeczność, której członkowie są ze sobą połączeni więzami krwi za pośrednictwem tego samego pochodzenia na podstawie patrylinearnej linii pokrewieństwa i jednocześnie zamieszkują to samo terytorium¹¹. Następnie *fis* (plemień) dzieli się na *fis madh*¹² (*duże*) oraz *fis vogël* (*małe*). *Fis* jako większa społeczność odnosi się do wszystkich członków społeczności krewnych, którzy żyją na jej tradycyjnym terytorium, podczas gdy *vogël* (mała wspólnota) wskazuje na najbliższych członków rodziny i ich kuzynów (*kushëri*)¹³. Termin ten jest czasami uży-

⁹ B. Radziejowski, *Od Polaków do neo-Polan? Nowy trybalizm a polityczność Polaków*, <https://nowakonfederacja.pl/od-polakow-do-neo-polan-nowy-trybalizm-a-politycznosc-polakow/>, dostęp: 8.09.2021.

¹⁰ Patrylinearny system pokrewieństwa – w antropologii system pokrewieństwa, w którym dzieci automatycznie po urodzeniu włączane są do grupy ojca i pozostają jej członkami przez całe życie (zasada patrylinearności). Zob. Ch. Coons and M. Weber (eds.), *Paternalism: Theory and Practice*, Cambridge University Press, Cambridge 2013.

¹¹ B. Backer, *Behind stone walls. Changing household organisation among the Albanians of Kosovo*, Dukagjini Balkan Books, Peja 2003, s. 57.

¹² A. Muka, *Banesa fshatare dhe familja e madhe*, Akademia e Shkencave, Instituti i Kulturës Popullore, Tiranë 2001; D. Saltmarsche, *Identity in a post-communist Balkan state: an Albanian village study*, Aldershot Ashgate 2001.

¹³ M. L. Galaty, *Krew naszych przodków*, [w:] *Kwestionowane dziedzictwo kulturowe: religia, nacjonalizm, wymazanie i wykluczenie w globalnym świecie*, red. H. Silverman, Springer-Verlag, New York 2011, s. 89.

wany jako synonim *vëllazëri* lub *vllazni*. Obejmuje wszystkie rodziny, które pochodzą od tego samego patrylinearnego przodka.

Pojęcie *farefisni* (pokrewieństwo) odnosi się do więzi między wszystkimi społecznościami wywodzącymi się z tego samego *fis*, natomiast wśród południowych Albańczyków *farë* jest niekiedy stosowany jako synonim *fis*, które z kolei jest używane w znaczeniu *fis* i *vogël*. W miarę wzrostu liczebności niektórych plemion część z nich osiedliła się na nowym terytorium i utworzyła nowe *fis*, które mogły mieć tę samą nazwę co grupa rodzicielska, jednak nie była to powszechna praktyka.

Kolejny termin odnoszący się do pierwotnych albańskich wspólnot plemiennych to *bajrak*, który historycznie ma źródło w nazewnictwie osmańskiego systemu wojskowego z XVII wieku. Przez długi czas (przełom XIX/XX wieku) był mylnie używany jako synonim *fis*, ponieważ niektóre jego elementy pokrywały się geograficznie.

Następstwem tego błędnego nazewnictwa było przedstawienie podziałów administracyjnych *bajraków* i innych regionów jako *fis* we wczesnych antropologicznych (przedosmańskich) relacjach z Albanii. W rzeczywistości zaś istniały *bajraki*, w których tylko niewielka część obejmowała obszar *fis*¹⁴. Natomiast *bashkësi* (dosłownie wspólnota) odnosiło się do społeczności o tym samym pochodzeniu, która nie została ustanowiona terytorialnie na danym obszarze, ale była utożsamiana z tradycyjnym regionem ojczystym.

W antropologii kulturowej ostrożnie podaje się koncepcję, że plemiona albańskie odziedziczyły (przyjęły)¹⁵ plemiennie-klanowe reguły funkcjonowania życia społecznego jeszcze we wczesnym średniowieczu od starożytnych plemion iliryjskich¹⁶. Później pewną dominację albańskiego prawa zwyczajowego zaczął ograniczać i antagonizować przyjęty w Europie Zachodniej feudalizm¹⁷, co z kolei, paradoksalnie, doprowadziło do wzmocnienia tego rodzaju zwyczajów na zasadzie oporu przeciwko wprowadzaniu nowego ładu społecznego. Następnie ograniczanie plemiennych zwyczajów przyspieszył proces podboju Bałkanów przez Osmanów pod koniec XV wieku. Jednak ponownie (jak było w okresie feudalizmu) bałkańskie klany konsolidowały się, ale tym razem opór był skierowany przeciwko osmańskiej dominacji, szczególnie w górach północnej Albanii i przyległych obszarach Czarnogóry.

¹⁴ B. Backer, *Behind stone walls. Changing household organization among the Albanians of Kosovo...*, s. 60.

¹⁵ A. Petrović, W. Wilczyński, D. D. Kamčevski, *Etniczno-kulturowe i geopolityczne uwarunkowania ekspansji Albańczyków*, „Przegląd Geopolityczny” 2017, nr 21, s. 9–30. Tekst artykułu polemizuje z ogólnie przyjętym stanowiskiem dotyczącym pochodzenia współczesnych Albańczyków.

¹⁶ Ilirowie, gr. Illyrioi, łac. Illyrii, lud indoeuropejski zamieszkujący u schyłku epoki brązu i we wczesnej epoce żelaza (głównie okres halsztacki) tereny między wschodnim wybrzeżem Adriatyku a środkowym Dunajem (późniejsza Iliria); wiąże się z nim przede wszystkim wschodni i południowo-wschodni odłam kultury halsztackiej, a także kultury: Glasinac, północnoadriatycka (plemie Liburnów) oraz Lika (Japydowie); pisane źródła greckie z VII–V w. p.n.e. donoszą o powstaniu federacji plemion iliryjskich, a później państw; z tego czasu widoczne są silne oddziaływania greckie; w okresie od II w. p.n.e. do przełomu er obszar ten został podbity przez Rzymian; potomkowie plemion iliryjskich wraz z innymi ludami utworzyli współczesny naród albański, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/lirowie;3914122.html>, dostęp: 9.09.2021. M.L. Galaty, *Modelowanie powstawania i ewolucji iliryjskiego systemu plemiennego: analogie etnograficzne i archeologiczne*, [w:] *Archeologia społeczności plemiennych*, red. W.A. Parkinson, Książki Berghana, 2002, s. 109–121.

¹⁷ W Albanii posiadał on regionalną odmianę stworzoną przez albańskiego bohatera narodowego Skanderbega (oficjalnie *Gjergj Kastrioti Skënderbeu*).

Najbardziej rozpowszechnionym elementem albańskiej struktury plemiennej pozostaje nieustannie uzależnienie od *kanunu* (prawa zwyczajowego przekazywanego ustnie)¹⁸. Tradycja ta przetrwała (praktycznie w niezmienionej formie) aż do przejścia władzy przez reżim komunistyczny w 1944 roku i jest uważana za jedyny przykład plemiennego systemu społecznego zbudowanego na zasadach hierarchii i rady starszych w tej części świata¹⁹. Struktura organizacyjna wspomnianego systemu opiera się na następującej organizacji życia społecznego: podstawową komórkę społeczną plemienia (zwłaszcza górskiego – w dialekcie gegijskim *malësorë*) tworzy opisany powyżej *fis*, który składa się z rady starszych (*pleqesi*, liczba pojedyncza *plak*), a przewodzi jej najstarszy mężczyzna (*kryeplak*)²⁰. Każde plemię *fis* dzieli się zaś na grupy, które obejmują najbliższe domostwa (*mëhallë*) i ich obojścia (*shtëpi*, *shpi* to dialekt gegijski). Domostwami zarządzają „panowie domu” – *zoti i shpis*. Te domowe struktury mogą składać się z dwóch lub trzech domów wraz z przyległymi nieruchomościami²¹.

Dominacja imperium osmańskiego spowodowała zmiany organizacyjno-administracyjne na opisywanych terenach. Podstawową jednostką polityczno-terytorialną stał się *bajrak* (sztandar), który skupiał kilka klanów²², zaś przywódcę *bajraka*, którego pozycja była dziedziczna, nazywano *bajraktarem* (chorążym)²³. Kilka *bajraków* tworzyło plemię, któremu przewodzili mężczyźni z bardziej wpływowych rodzin, natomiast główne kwestie były rozstrzygane przez zgromadzenie plemienia, składające się wyłącznie z mężczyzn²⁴.

Za panowania tureckiego administracja osmańska utworzyła w północnej Albanii system tzw. *bajraktarów* (wodzów plemienia), którego celem było podporządkowanie się ówczesnej władzy. Osmanie, chcąc utrzymać dominację, pragnęli za pomocą wspomnianych *bajraktarów* kontrolować podbite plemiona, głównie dzięki nadawanym im przywilejom. W zamian Turcy oczekiwali od lokalnych przywódców okazjonalnego zaangażowania militarnego celem wsparcia osmańskiego wojska²⁵. Przywileje obejmowały także zwolnienie z płacenia podatków i brak poboru do regularnych oddziałów wojskowych²⁶. Niemniej jednak pewna część ówczesnego plemiennego społeczeństwa albańskiego przeciwstawiała się osmańskiej dominacji, upatrując w niej zagrożenie dla swojej tożsamości²⁷. W związku z tym potomkowie północnych plemion albańskich szczerzą się, że ich przodkowie nigdy nie zostali całkowicie zdominowani przez zewnętrzne mocarstwa, zwłaszcza przez Osmanów. Fakt ten jest nadal podkreślany w historyczno-kulturowej narracji albańskiego społeczeństwa.

¹⁸ M.L. Galaty, *Modelowanie powstawania i ewolucji iliryjskiego systemu plemiennego...*, s. 109–121.

¹⁹ Zob. G. De Rapper, *Krew i nasienie, pień i serce: pokrewieństwo i wspólne pochodzenie w południowej Albanii*, [w:] *Albania: rodzina, społeczeństwo i kultura w XX wieku*, red. A. Hemming, G. Kera, E. Pandelejmoni, LIT Verlag, Münster 2012, s. 79–95.

²⁰ G. Gawrych, *Półksiężyc i orzeł: rządy osmańskie, islam i Albańczycy, 1874–1913*, IB Tauris, Londyn 2006, s. 30–31.

²¹ E. Durham, *High Albania*, Beacon Press, 1928, s. 22.

²² G. Gawrych, *Półksiężyc i orzeł...*, s. 30–31.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem, s. 30, 34, 119. L.M. Galaty, *Modelowanie powstawania i ewolucji iliryjskiego systemu plemiennego...*, s. 109–121.

²⁶ Ibidem.

²⁷ G. Gawrych, *Półksiężyc i orzeł...*, s. 30.

4. Kanun, besa, gjakmarrja – podstawowe pojęcia albańskiego prawa zwyczajowego

Jak ukazują powyższe rozważania, tradycyjno-klanowe wartości albańskiego i kosowskiego społeczeństwa są nadal kultywowane i otoczone szacunkiem (szczególnie w wiejskich wysokogórskich regionach), pomimo że zarówno Albania jak i pobliskie Kosowo oficjalnie określają się jako demokratyczne państwa prawa o liberalnej ekonomii. Opisywane reguły plemiennie-klanowe zostały poddane przez autorkę tego tekstu pilotażowym wstępnym badaniom empirycznym, przeprowadzonym w latach 2014–2017 na terytorium Serbii i Czarnogóry.

Podstawowe dane dotyczące badanej grupy są następujące:

Metryczka: N=70.

Wiek: od 20 do 63 lat, ze znaczną przewagą osób w wieku średnim – 33 lata.

Płeć: grupą wiodącą byli mężczyźni, choć przewaga płci męskiej nie była dominująca.

Wykształcenie: 50 procent badanych zaznaczyło, że posiada wykształcenie zawodowe, następnie 27,1 procent zaznaczyło wykształcenie wyższe, 14,3 procent – wykształcenie średnie, pozostali badani mieli jedynie wykształcenie podstawowe.

Zawód: grupa badanych respondentów była bardzo zróżnicowana pod względem wykonywanego zawodu, byli wśród nich ekonomiści, inżynierowie, psychologowie, lekarze, prawnicy, nauczyciele, etnologowie, socjologowie, artyści, pracownicy administracji, recepcjoniści.

Miejsce zamieszkania: badania obejmowały praktycznie cały obszar Serbii i Czarnogóry (od Belgradu poprzez Prisztinę aż do Podgoricy).

Badania empiryczne dotyczyły postrzegania przez serbskojęzycznych respondentów z Serbii i Czarnogóry tradycyjnej kultury klanowo-plemiennej, występującej w niektórych regionach Albanii i Kosowa. Wprawdzie na arenie międzynarodowej, z pewnymi wyjątkami, Albańczycy i kosowscy Albańczycy są uważani za oddzielne narody, w rzeczywistości zaś wywodzą się z jednego etniczno-narodowego pnia, którego głównym spoiwem jest kultura, religia (szczególnie po transformacji ustrojowej, która uruchomiła w wyjątkowo ateistycznej Albanii Envera Hodży istny powrót do islamu) oraz historia. Generalnie zaś zarówno albańską, jak i kosowską²⁸ tożsamość wyjątkowo trafnie zidentyfikował albański intelektualista Fatos Lubonja, który w taki oto sposób opisał albańską tożsamość w Kosowie: „w myśleniu Albańczyka tożsamość Kosowara nie może być postrzegana bez Serba jako okupanta. Serb jest dla nas [Albańczyków – M. I.-S.] do tego stopnia cieniem, że wydaje się, iż ten pozbawiony Serba Kosowar pozostanie bez tożsamości. Według abstrakcyjnego wyobrażenia tej kosowsko-serbskiej istoty, Kosowar nie może ani kochać, ani

²⁸ W niniejszym tekście kosowscy Albańczycy będą określani terminem Kosowarzy. Według lingwistów słowo to uznawane jest za błąd, a slawiści twierdzą, że określenie Kosowar jest nieprawidłowe. W języku serbskim określa się Albańczyków z Kosowa odrębną nazwą i powinna ona poprawnie brzmieć Kosovac. Polskim jej odpowiednikiem byłby zatem Kosowianin, jak twierdzi Dominika Ćosić, slawistka i dziennikarka, specjalizująca się w tematyce bałkańskiej. Określenie Kosowar pochodzi z języka albańskiego i ma polityczny podtekst. Chodzi o podkreślenie różnicy między Albańczykami z Kosowa a tymi z Albanii. W rzeczywistości są oni antropologicznie i etnicznie tym samym narodem. Zdaniem autorki tego tekstu nazwa Kosowar jest poprawną formą językową, jeśli stosujemy ją do kosowskich Albańczyków. Kosowianin zaś to autochtoniczny mieszkaniec Kosowa bez etnicznej indentyfikacji. Współcześnie zaś w niektórych źródłach zwrot kosowscy Albańczycy pisany jest wielką literą, ponieważ uważa się, że to odrębny naród lub naród w okresie kształtowania swojej tożsamości narodowej. Ocenę tego zjawiska autorka tekstu pozostawia czytelnikom.

tym bardziej pracować i rozkwitać, dopóki nie uwolni się od Serba; żyje w obsesji uwolnienia się od Serba, co sprawiło, że stał się istotą traumatyczną i jednowymiarową²⁹. Poniżej zostały zamieszczone wyniki badań empirycznych (w skali nano), które ukazują jedynie pewne trendy w opisywanej powyżej materii.

Diagram 1. Opinia na temat kultywowania tradycji klanowo-plemiennych przez kosowskich Albańczyków. Badania własne przeprowadzone w Serbii i Czarnogórze w latach 2014–2017.

(Legenda w j. polskim: kolor niebieski – tak, kolor czerwony – nie, kolor żółty – nie wiem).

Z analizy powyższego diagramu wynika, że serbsko-czarnogórcy respondenci zdecydowanie (71,4 procenta) potwierdzili, iż kosowscy Albańczycy praktykują swoje plemiennie-klanowe tradycje. Pozostali (18,6 procent) nie mieli zdania, zaś 10 procent zaprzeczyło, że nadal istnieją tego rodzaju tradycje. Zatem w opinii badanej grupy (Serbów i Czarnogórców) panuje wręcz powszechne przekonanie, że kosowscy Albańczycy w swojej tradycji posiadają elementy klanowej struktury społecznej, które pozostają w zasadniczej sprzeczności z ideą społeczeństwa obywatelskiego, opartą na demokratycznym państwie prawa.

Diagram 2. Opinia na temat kultywowania tradycji gościnności przez kosowskich Albańczyków. Badania własne przeprowadzone w Serbii i Czarnogórze w latach 2014–2017.

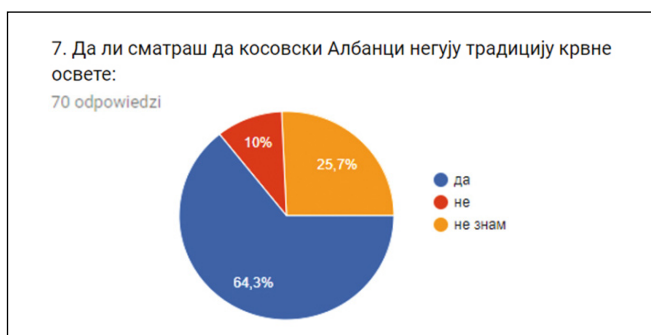

(Legenda w j. polskim: kolor niebieski – tak, kolor czerwony – nie, kolor żółty – nie wiem).

²⁹ F. Lubonja, *Albania. Wolność zagrożona*, Sejny 2005, s. 361.

Powyższy diagram obrazuje, że badani respondenci w 25,7 procentach kultywują zasadę gościnności, z kolei 31,4 procent jest zdania odmiennego, natomiast 42,9 procent badanych zaznaczyło opcję „nie wiem”. Niniejsze wyniki ukazują, że w społeczności kosowskich Albańczyków utrzymuje się tradycja gościnności, powszechnie obowiązująca na całych Bałkanach, Kaukazie, a także na Bliskim Wschodzie, i wręcz „genetycznie” związana z innymi klanowo-plemiennymi regułami.

Diagram 3. Opinia na temat kultywowania tradycji krwawej zemsty przez kosowskich Albańczyków. Badania własne przeprowadzone w Serbii i Czarnogórze w latach 2014–2017.

(Legenda w j. polskim: kolor niebieski – tak, kolor czerwony – nie, kolor żółty – nie wiem).

Diagram dotyczący kultywowania tzw. krwawej zemsty bezapelacyjnie ukazuje (po raz kolejny w skali nano), że bezpośredni sąsiedzi zarówno Albanii, jak i Kosowa są w zdecydowanej większości przypadków (64,3 procent) przekonani, że na opisywanych terytoriach są kontynuowane opresyjne i wręcz prymitywne zasady krwawej zemsty. Natomiast w państwach opartych na regułach prawa, praktyki te są uznawane za przestępstwa motywowane bardzo niskimi pobudkami, zasługującymi na szczególnie rażące potępienie także w sensie moralno-etycznym. Zasady krwawej zemsty są wyjątkowo rażącym przykładem postępowania przeciwko państwowemu wymiarowi sprawiedliwości, który jest zupełny, hierarchiczny i niesprzeczny, a nade wszystko kieruje się zasadami prawdy obiektywnej.

4.1. Kanun

Pojęcie *kanun* określa albański kodeks prawa zwyczajowego, którego źródła sięgają języka Sumerów (*gi*), skąd przez język akadyjski (*qanu*) i hebrajski (*qane*) trafiło do greki (*kanna*), i stamtąd zostało implementowane do języka albańskiego³⁰. Najpopularniejszym przykładem tego rodzaju kodyfikacji albańskiego prawa zwyczajowego jest *kanun* Lekë

³⁰ J.B. Klakla, *Kanun – albańskie prawo zwyczajowe. Główne założenia oraz wpływ na społeczeństwo albańskie w XXI wieku*, s. 72, https://www.researchgate.net/publication/321341143_Kanun_-_albanskie_prawo_zwyczajowe_Glowne_zalozenia_oraz_wplyw_na_spoleczenstwo_albanskie_w_XXI_wieku, dostęp: 13.09.2021.

Dukagjiniego (1410–1481), albańskiego księcia żyjącego w XV wieku. Ten lokalny władca kontrolował terytorium rozciągające się od Szkodry w północno-zachodniej Albanii aż po region dzisiejszego Kosowa. W albańskiej historii uznawany jest za bohatera narodowego, który walczył z Turkami wraz ze Skanderbegiem (1405–1468)³¹. Obecne badania historyczne dowodzą, że istnieje szereg wątpliwości dotyczących roli Lekë Dukagjiniego w kształtowaniu *kanunu*. Przekonanie o tym, że to on skodyfikował zasady *kanunu*, wywodzi się raczej z regionalnej tradycji, a nie z udokumentowanych źródeł³². Niemniej jednak znawcy tematu twierdzą, że powstanie *kanunu* było wielowiekowym procesem i nie można jednoznacznie wskazać jednego autora, ponieważ spisane normy postępowania są znacznie starsze niż jego twórcy³³. Ponadto oprócz *kanunu* Lekë Dukagjiniego możemy wyróżnić między innymi *kanun* Wysokiej Góry czy *kanun* Laberii³⁴. Wszystkie wymienione warianty albańskiego prawa zwyczajowego wprawdzie różnią się na poziomie lokalnym, jednak rdzeń zapisanych zasad pozostaje niezmienny. Prawo to, między innymi, obejmuje następujący katalog zasad:

- a) równość obywateli wobec zasady zemsty krwi,
- b) nadrzędność honoru jednostki,
- c) gościnność (rozumiana jako prawo i obowiązek),
- d) słowna gwarancja bezpieczeństwa (*besa*)³⁵.

Prawo zwyczajowe zebrane w *Kanunie* reguluje wszystkie sfery życia społecznego ludności zamieszkującej północną Albanię i Kosowo, zarówno w domenie publicznej, jak i prywatnej. Zostało ono zawarte w 1263 paragrafach podzielonych na 12 ksiąg, kolejno zatytułowanych: „Kościół”, „Rodzina”, „Małżeństwo”, „Dom, inwentarz i własność”, „Praca”, „Przeniesienie własności”, „Dane słowo (*besa*)”, „Honor”, „Szkoda”, „Przestępstwa”, „Prawo sądowe” oraz „Wyjątki i odstępstwa”³⁶.

4.2. *Besa*

Besa to kolejna instytucja albańskiego prawa zwyczajowego oznaczająca *wiarę* lub *przysięgę honoru*, *dotrzymanie obietnicy* lub *słowo honoru*³⁷. Plemienny zespół norm pod postacią *besy* służył do utrzymania tożsamości i niezawisłości poszczególnych wspólnot plemiennych, a także określał zasady funkcjonowania danego plemienia i komunikacji

³¹ G. Trnavci, *The Albanian Customary Law and the Canon of Lekë Dukagjini: A Clash or Synergy with Modern Law*, s. 12, http://works.bepress.com/genc_trnavci/1/, dostęp: 13.09.2021.

³² Prawo kanoniczne było sformułowane ustnie, przynależność jest definiowana raczej przez region i przedział czasowy, więc nazwa odnosi się do *kanunu* Lekë Dukagjiniego jako odniesienia czasowo-przestrzennego.

³³ G. Trnavci, *The Albanian Customary Law...*, s. 13.

³⁴ Z. Ahmeti, *The Criminal Law in the „Kanun of Lekë Dukagjini” – The Albanian Customary Law*, http://www.shkoder.net/en/kanun_en.htm, dostęp: 13.08.2021; J. B. Klakla, *Mediacje w albańskim prawie zwyczajowym*, [w:] *Mediacje w prawie*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2014, s. 71–82; M. Mentor, A. Young, *Feud Narratives: Contemporary Deployments of Kanun in Shala Valley, Northern Albania*, „Anthropological Notebook”, s. 2008, vol. 14(2), s. 87–107.

³⁵ T. Czekalski, *Albania w latach 1920–1924. Aparat państwowy i jego funkcjonowanie*, Katowice 1998, s. 18.

³⁶ A. Cara, *Mimoza Margjeka, Kanun of Lekë Dukagjini Customary Law of Northern Albania*, „European Scientific Journal” 2015, October, vol. 11, s. 180–182.

³⁷ G. Gawrych, *Półksiężyc i orzeł...*, s. 119.

z innymi tego rodzaju grupami. Termin ten zostawił też wyraźny ślad w osmańskich dokumentach dotyczących np. buntów, zamieszek itd.³⁸ Ponadto *besa*, jako centralna organizacja klanowych struktur społecznych, skupiała w sobie pełnię politycznej i militarnej siły opisywanych społeczności³⁹. Tego rodzaju postawa służyła zachowaniu jedności, przejrzystości i tożsamości określonej grupy.

4.3. *Gjakmarrja*

Gjakmarrja (zemsta krwi) to bodajże najczęściej opisywana i badana część albańskiego *kanunu*, choć w rzeczywistości stanowi jego nieznaczny ułamek⁴⁰. Krwawa zemsta opiera się na pojęciach odwetu i zemsty, czyli systemu kar, który został stworzony poza oficjalnym (legalnym) systemem sprawiedliwości. Odwet (*hakmarrja*) jest sposobem restrykcji naruszonego stanu, zemsta (*gjakmarrja*) zaś stanowi środek do wyrównania uprzednio naruszonej plemiennych normy. Nie są to zatem zjawiska występujące między jednostkami, lecz między zbiorowościami połączonymi więzami pokrewieństwa⁴¹.

Powody podjęcia decyzji o zemście krwi mogą dotyczyć rozmaitych spraw, m.in. życia rodzinnego czy kwestii majątkowych (spór o własność gruntów). Jednak największe zainteresowanie i emocje budzi wymierzenie przez plemienną radę starszych kary śmierci za zabicie zarówno członka własnego rodu, jak i gościa będącego pod jego opieką⁴². Obowiązek dokonania *gjakmarrji* spoczywa na mężczyznach i to do nich należy dbanie o zachowanie honoru. Udział kobiet i dzieci w zemście krwi jest zasadniczo zakazany, ale istnieją wyjątki. Dotyczą one zbrodni popełnionej na kobiecie lub przez kobietę, także kobieta w przypadku braku męskich krewnych może być zobowiązana do wykonania zemsty⁴³. Ponadto w kulturze albańskiej istnieje szczególna instytucja tzw. zaprzysiężonych dziewczyc⁴⁴.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ G. Trnavci, *The Albanian Customary Law and the Canon of Lekë Dukagjini...*, s. 2.

⁴¹ H. Grzymała-Moszczyńska, *Emocje czy rozum, czyli dlaczego Żef Kruec miał zginąć z ręki Gjorga Beriszy?*, [w:] *Prawo i ład społeczny. Integralno-kulturowa analiza zagadnienia racjonalności*, red. J. Utrat-Milecki, Warszawa 2011, s. 273.

⁴² M. Mustafa, A. Young, *Feud Narratives: Contemporary Deployments of Kanun in Shala Valley...*, s. 93.

⁴³ J.B. Klakla, *Kanun – albańskie prawo zwyczajowe...*

⁴⁴ Instytucja Dziewic Kanunu, które składały śluby czystości i przejmowały role społeczne mężczyzn, z walką i polowaniem włącznie. Pierwsze naukowe opisy fenomenu pojawiły się już w połowie XIX w. za sprawą relacji Milorada Medakovicia, serbskiego etnografa oraz Johanna Georga von Hahna, znanego albanologa i dyplomaty. Tradycja zyskała jednak rozgłos dzięki podróżującej po Bałkanach sławnej brytyjskiej podróżniczce Edith Durham i jej książce *High Albania*. Bardziej profesjonalne podejście zapewnił już pod koniec XX w. René Grémaux, który po serii badań terenowych w Albanii w latach 80. ogłosił, że znalazł 120 przypadków Dziewic Kanunu, w tym kilkadziesiąt żyjących. Jill Peters, fotografka, która zajmowała się tematem w latach 2009–2013, twierdzi, że najmłodsza z nich, Lumia, ma obecnie 46 lat. Nie brakuje i współczesnych opracowań, autorstwa chociażby Mildred Dickemann, Fatosy Tarify, Predraga Šarčevića czy Antonii Young i Larendy Twiggs. Jak pisały ostatnie badaczki – jeszcze w latach 90. fenomen ten był tak głęboko zakorzeniony w świadomości społecznej Albańczyków z północy kraju, że mieszkańcy owych terenów uznawali go za stan naturalny. Zob. F. Tarifa, *Balkan Societies of „Social Men”. Transcending Gender Boundaries, Societies Without Borders*, vol. 2 (2007), s. 75–92; A. Young, L. Twigg, *Sworn virgins’ as Enhancers of Albanian Patriarchal Society in Contrast to Emerging Roles for Albanian Women*, *Etnološka tribina* 32, Vol. 39 (2009).

Pierwszym zobowiązanym do dokonania zemsty jest poszkodowany oraz jego najbliższy dorosły krewny płci męskiej⁴⁵. Ofiarą *gjakmarrji* powinien paść przede wszystkim sprawca danego czynu. Tutaj dochodzi jednak do różnic pomiędzy *kanunem*, który przedkłada zemstę na bezpośrednio zaangażowanym w spór, a praktyką, która poszerza krąg osób mogących być celem na wszystkich męskich krewnych sprawcy, członków danego *fis*⁴⁶.

Zabójstwo dokonywane w ramach *gjakmarrji* ma ściśle opracowany scenariusz, który reguluje *kanun*. Ofiara powinna być zabita z broni palnej w ciągu dnia, w głównej części ulicy, twarzą w twarz⁴⁷, a tuż przed wystrzałem osoba dokonująca zemsty wypowiada imię ofiary⁴⁸. Jeśli broń nie wystrzeliła z powodów technicznych, to ofiara przestaje być potencjalnym podmiotem zemsty w myśl przekonania, że „strzelba mu wybaczyła”⁴⁹. Jednocześnie przywłaszczenie broni ofiary jest bezwzględnie zakazane. Następnie sprawca musi zawiadomić rodzinę zmarłego i zorganizować transport jego zwłok do miejsca zamieszkania ofiary⁵⁰. Istnieją natomiast różnice w interpretacji i praktyce norm dotyczących pierwszych 24 godzin po dokonaniu zabójstwa. Niektóre źródła⁵¹ podają, że w lokalnej praktyce jest to czas, w którym rodzina ofiary może dokonać krwawej zemsty i w ten sposób zostaje ona zakończona⁵². Z drugiej strony zasady *kanunu* proponują zawarcie krótkotrwałego zawieszenia broni (doba), zaś sprawca zobowiązany jest do wzięcia udziału w pogrzebie swojej ofiary⁵³. Jedynym miejscem, w którym wykluczone jest zabójstwo w ramach *gjakmarrji*, jest albański dom. Dotyczy to zarówno domu osoby, która zemstę ma wykonać, jak i domu potencjalnej ofiary⁵⁴.

Jeśli w rodzinie nie ma mężczyzn, obowiązek zemsty przechodzi na kobiety spokrewnione z ofiarą. Natomiast ten, który będzie uchylał się od tego rodzaju zobowiązania, zostanie naznaczony wstydem, ponieważ splamił honor nie tylko swojej rodziny, ale całego *fis*.

Należy wyraźnie stwierdzić, że przytoczone powyżej archaiczne reguły życia społecznego nadal determinują funkcjonowanie określonych społeczności. Wprawdzie są one marginalne w skali kraju, jednak nadal budzą zainteresowanie, o czym świadczy niniejszy tekst.

Zakończenie

Artykuł referuje szczególną dychotomię między ideą demokratycznego państwa prawa a plemiennym prawem zwyczajowym – prawem klanów, opartym na więzach krwi, a nie

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ T. Mangalakova, *The Kanun in Present-Day Albania, Kosovo, and Montenegro*, http://www.imir-bg.org/imir/reports/The_Kanun.pdf, dostęp: 15.09.2021, s. 2.

⁴⁸ G. Trnavci, *The Albanian Customary Law and the Canon of Lekë Dukagjini...*, s. 2.

⁴⁹ M. Mustafa, A. Young, *Feud Narratives...*, s. 96.

⁵⁰ G. Trnavci, *The Albanian Customary Law and the Canon of Lekë Dukagjini...*, s. 19.

⁵¹ A. Shkreli, A. Betül Çelik, *An Analysis of Reconciliatory Mediation in Northern Albania: The Role of Customary Mediators*, *Europe-Asia Studies*, vol. 62, no. 6 (2010), s. 885–891.

⁵² Ibidem.

⁵³ M. Mustafa, A. Young, *Feud Narratives...*, s. 96.

⁵⁴ J.B. Klakla, *Kanun – albańskie prawo zwyczajowe...*

więzach obywatelskich, dostrzegalnym w szczątkowej formie w Albanii, Czarnogórze i Kosowie, nadto daje impuls do kolejnych rozważań dotyczących powyższego zagadnienia.

Na postawione we wstępie pytanie badawcze: Czy na terenie Albanii i Kosowa kulturowane są zwyczaje klanowo-plemienne?

– należałoby zdecydowanie stwierdzić, że **tak**, ale tylko na określonych terytoriach i w określonych społecznościach. Wprawdzie reguły te determinują kompleksowo albańską kulturę prawną, jednak w oficjalnym obrocie prawnym obowiązują reguły zawarte w albańskiej konstytucji i albańskim kodeksie karnym. W XXI wieku do albańskiego kodeksu karnego został dodany art. 78, który stanowi, że za zbrodnie motywowane krwawą zemstą grozi do 20 lat więzienia. W tym samym kodeksie istnieje również art. 83, który za groźby zemsty skierowane do dzieci ustanawia karę do 3 lat pozbawienia wolności⁵⁵.

Z kolei na pytanie: Jak współcześnie definiuje się pojęcie trybalizmu i neotrybalizmu? – odpowiedź pozostaje otwarta, ponieważ implementacja dawnych reguł plemiennych do nowych neoplemion odbywa się stopniowo i nie przebiega linearnie. Ponadto ewoluuje ona w sposób chaotyczny i nie ma jednej trwałej struktury.

Podsumowując, należy wyraźnie stwierdzić, że demokratyczny świat przeżywa kryzys demokratycznych rządów prawa (pandemia COVID-19, wojna na Ukrainie, wykuwanie się nowego światowego porządku) w ich liberalnej odsłonie i wówczas może pojawić się niebezpieczeństwo powrotu reguł klanowo-plemiennych, które nadal w ograniczonej formie funkcjonują na Bałkanach Zachodnich.

Bibliografia

- Ahmeti Z., *The Criminal Law in the „Kanun of Lekë Dukagjini” – The Albanian Customary Law*, http://www.shkoder.net/en/kanun_en.htm, dostęp: 13.08.2021.
- Backer B., *Behind stone walls. Changing household organisation among the Albanians of Kosovo*, Dukagjini Balkan Books, Peja 2003 (First Editio, 1989).
- Baczwarow M., Suliborski A., *Kompendium wiedzy o geografii politycznej i geopolityce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- Cara A., *Mimoza Margjeka, Kanun of Lekëe Dukagjini Customary Law of Northern Albania*, „European Scientific Journal” 2015, October, vol. 11, s. 180–182.
- Coons C. and Weber M. (eds.), *Paternalism: Theory and Practice*, Cambridge University Press, Cambridge 2013.
- Czekalski T., *Albania w latach 1920–1924. Aparat państwowy i jego funkcjonowanie*, Wyd. Historia Jagellonica, Kraków–Katowice 1998.
- De Rapper G., *Krew i nasienie, pień i serce: pokrewieństwo i wspólne pochodzenie w południowej Albanii*, [w:] *Albania: rodzina, społeczeństwo i kultura w XX wieku*, red. A. Hemming, G. Kera, E. Pandelejmoni, LIT Verlag, Münster 2012.
- Durham E., *High Albania*, Beacon Press 1928.

⁵⁵ Z. Ahmeti, *The Criminal Law in the „Kanun of Lekë Dukagjini” – the Albanian Customary Law*, 2009; http://www.shkoder.net/en/kanun_en.htm (dostęp: 6.03.2012); F. Lubonja, *Religia i Albańczycy. Krótki zarys historyczny*, przeł. Dorota Horodyska, „Krasnogruda”, nr 14, Sejny 2001; (PDF) *Kanun – albańskie prawo zwyczajowe. Główne założenia oraz wpływ na społeczeństwo albańskie w XXI wieku*. Available from: [accessed Jun 04 2022].

- Fatyga B., *Słownik antropologii i socjologii kultury*, <http://ozkultura.pl/wpis/3969/16>, dostęp: 9.09.2021.
- Galaty M. L., *Modelowanie powstawania i ewolucji iliryjskiego systemu plemiennego: analogie etnograficzne i archeologiczne*, [w:] *Archeologia społeczności plemiennych*, red. W. A. Parkinson, Berghahn Books Publisher, Oxford, New York 2002.
- Galaty M.L., *Krew naszych przodków*, [w:] *Kwestionowane dziedzictwo kulturowe: religia, nacjonalizm, wymazanie i wykluczenie w globalnym świecie*, red. H. Silverman, Springer-Verlag, New York 2011, s. 89.
- Gawrych G., *Półksiężyc i orzeł: rządy osmańskie, islam i Albańczycy, 1874–1913*, IB Tauri, Londyn 2006.
- Grzymała-Moszczyńska H., *Emocje czy rozum, czyli dlaczego Zef Kruec miał zginąć z ręki Gjorga Beriszy?*, [w:] *Prawo i ład społeczny. Integralno-kulturowa analiza zagadnienia racjonalności*, red. J. Utrat-Milecki, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011.
- Ilirowie*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Ilirowie;3914122.html>, dostęp: 9.09.2021.
- Kanun – albańskie prawo zwyczajowe. Główne założenia oraz wpływ na społeczeństwo albańskie w XXI wieku (PDF)*. Available from: [accessed Jun 04 2022].
- Klakla J. B., *Kanun – albańskie prawo zwyczajowe. Główne założenia oraz wpływ na społeczeństwo albańskie w XXI wieku*, https://www.researchgate.net/publication/321341143_Kanun_-_alban-skie_prawo_zwyczajowe_Glowne_zalozenia_oraz_wplyw_na_spoleczenstwo_albanskie_w_XXI_wieku, dostęp: 13.09.2021.
- Klakla J. B., *Mediacje w albańskim prawie zwyczajowym; Mediacje w prawie*, Kraków 2014, s. 71–82, https://www.academia.edu/25194809/Mediacje_w_albańskim_prawie_zwyczajowym, dostęp: 27.09.2022.
- Lorenz K., *Tak zwane zło*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- Lubonja F., *Albania, Wolność zagrożona*, Sejny 2005, s. 361.
- Lubonja F., *Religia i Albańczycy. Krótki zarys historyczny*, przeł. D. Horodyska, „Krasnogruda”, nr 14, Sejny 2001.
- Maffesoli M., *Czas plemion. Schylek indywidualizmu w społeczeństwach ponowoczesnych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Mangalakova T., *The Kanun in Present-Day Albania, Kosovo, and Montenegro*, http://www.imir-bg.org/imir/reports/The_Kanun.pdf, dostęp: 15.09.2021.
- Mentor M., A. Young A., *Feud Narratives: Contemporary Deployments of Kanun in Shala Valley, Northern Albania*, „Anthropological Notebooks” 2008, vol. 14(2), s. 87–107.
- Muka A., *Banesa fshatare dhe familja e madhe*, Akademia e Shkencave, Instituti i Kulturës Popullore, Tiranë 2001.
- Mustafa M., Young A., *Feud Narratives: Contemporary Deployments of Kanun in Shala Valley, Northern Albania*, „Anthropological Notebooks” 2008, vol. 14 (2).
- Państwo demokratyczne a państwo prawne*, <https://prawo.uwb.edu.pl/uploads/documents/panstwo-demokratyczne-a-panstwo-prawne.pdf?t=1610254386>, dostęp: 10.09.2021.
- Patrylinearny system pokrewieństwa*, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/patrylinearny.html>, dostęp: 9.09.2021.
- Petrović A., Wilczyński W., Kamčevski D., *Etniczno-kulturowe i geopolityczne uwarunkowania ekspansji Albańczyków*, „Przegląd Geopolityczny” 2017, nr 21.
- Radziejowski B., *Od Polaków do neo-Polan? Nowy trybalizm a polityczność Polaków*, <https://nowa-konfederacja.pl/od-polakow-do-neo-polan-nowy-trybalizm-a-politycznosc-polakow/>, dostęp: 8.09.2021.
- Saltmarsche D., *Identity in a post-communist Balkan state: an Albanian village study*, Aldershot, Burlington 2001.
- Shklar I.N., *Montesquieu. Past Masters Series*, Oxford University Press, Oxford 1987.

- Shkreli A., Çelik B., *An Analysis of Reconciliatory Mediation in Northern Albania: The Role of Customary Mediators*, Europe-Asia Studies, vol. 62, no. 6 (2010), s. 885–891.
- Tarifa F., *Balkan Societies of „Social Men”. Transcending Gender Boundaries*, Societies Without Borders, vol. 2 (2007), s. 75–92.
- Trnavci G., *The Albanian Customary Law and the Canon of Lekë Dukagjini: A Clash or Synergy with Modern Law*, http://works.bepress.com/genç_trnavci/1/, dostęp: 15.09.2021.
- Young A. and Twigg L., „Sworn virgins” as Enhancers of Albanian Patriarchal Society in Contrast to Emerging Roles for Albanian Women”, Etnološka tribina, vol. 39, no 32 (2009).

Magdalena Ickiewicz-Sawicka, doktor nauk prawnych, pracownik naukowo-dydaktyczny w Katedrze Marketingu i Turystyki Wydziału Inżynierii Zarządzania Politechniki Białostockiej. Specjalność naukowa: kryminologia, prawo międzynarodowe publiczne, stosunki międzynarodowe, międzynarodowe prawo karne, bezpieczeństwo oraz filozofia i etyka prawa. Zainteresowania naukowe: obszar bałkański i bliskowschodni ze szczególnym uwzględnieniem problematyki państw postjugosłowiańskich z wyraźnym wskazaniem na Serbię, Kosowo, Macedonię oraz Republikę Serbską na terenie Bośni i Hercegowiny, także zagadnienia prawne z zakresu nauk penalnych, politologicznych, socjologicznych oraz z dziedziny stosunków międzynarodowych, a także umiędzynarodowione konflikty zbrojne, ludobójstwo, zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości, wojna domowa, czystki etniczne, inżynieria społeczna, zarządzanie projektami zbiorowej przemocy.